

10. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2016. № 4. Ст. 43.

11. Про судову практику у справах про хабарництво: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 р. № 5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02> (Дата звернення: 22.11.2018).

12. Светлов А.Я. Ответственность за должностные преступления. К.: 1978. 161 с.

13. Хавронюк М.І. Науковий висновок щодо способу застосування Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції». URL: <http://pravo.org.ua/ua/news/5059>.

14. Хашев В.Г. Проблемні питання розмежування зловживання владою або службовим становищем та перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2015. № 3. С. 202–209.

УДК 343.26

ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ У СВІТЛІ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ Й ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД І ПРАКТИКИ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ

Сторчак Ніна Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри морського та
господарського права (Національний
університет кораблебудування імені
адмірала Макарова, м. Миколаїв, Україна)

У статті досліджується розуміння позбавлення волі й умови його допустимості за нормами Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод і рішеннями Європейського суду з прав людини, а також співвідношення європейського та національного контексту правових уявлень про позбавлення волі.

Конвенція гарантує права на свободу й особисту недоторканність як ключовий елемент захисту прав особи, яка засуджена до позбавлення волі.

Конвенція використовує термін «ув'язнення» як різновид позбавлення свободи. Ув'язнення допустиме, якщо воно застосоване законно, у повній відповідності до норм національного законодавства і з дотриманням норм Конвенції, зокрема заборони на катування або нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження чи покарання.

У практиці Суду підкреслюється, що під час застосування позбавлення волі надзвичайно важливим є дотримання принципу пропорційності, хоча нові тенденції в європейській карній політиці орієнтують на визнання людської гідності засуджених, забезпечення належних умов їх утримання, досягнення мети їх ресоціалізації та перспективи звільнення (навіть при довічному ув'язненні).

Аспекти застосування позбавлення волі як покарання, зазначені в Конвенції, охоплюються нормами кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права та законодавства. Нормативне вираження позбавлення волі за КК України в цілому відповідає конвенційному розумінню, зокрема й автономній концепції покарання.

Норми Конвенції та практика Суду зачіпають питання про сутність, об'єкт і строк позбавлення волі, правообмеження, які застосовуються до засудженого, досягнення цілей позбавлення волі, а також засади призначення цього покарання.

Практика Суду орієнтує національну правотворчість і правозастосування на дотримання «підходу, заснованого на правах людини».

Ключові слова: покарання, позбавлення волі, Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод, Європейський суд із прав людини.

IMPRISONMENT IN THE CONTEXT OF CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS AND ITS APPLICATION

Storchak Nina Anatoliivna,
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor of the Department
of the Maritime and Commercial Law
(National University of Shipbuilding named
Admiral Makarov, Mykolayv, Ukraine)

In the article are analyzed the concepts and conditions of allowability of imprisonment by Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms and of European Court's of Human Rights decisions and the correlation of European and national context of legal concepts of imprisonment.

The Convention guarantees the liberty and personal integrity as main element of the protection of prisoner's rights.

The Convention uses the term imprisonment as a form of deprivation of liberty. Imprisonment is allowable if it is lawfully used, in full compliance with the rules of national legislation and without violations of the Convention's rules, particularly the prohibition of torture or inhuman or degrading treatment or punishment.

European Court of Human Rights accent in its decisions on the principle of proportionality, which is important in applying imprisonment. At the same time new tendencies in European punitive politics are guided by the recognition human dignity of the convicts, providing the respective conditions for their maintenance, achievement the purposes of their re-socialization and prospects of dismissal even with life imprisonment.

The aspects of the using of imprisonment as punishments defined in the Convention are covered by the rules of criminal law, criminal procedure and execution of punishments and corresponding legislation.

The normative utterance of imprisonment in the Criminal Code of Ukraine as a whole is corresponding with the conventional conception, including the autonomous concept of punishment.

The rules of the Convention and the European Court's of Human Rights practice touch the essence, object and term of imprisonment, restrictions of the convict's rights, imprisonment's purposes and principles of sentencing by court.

The European Court's of Human Rights practice focuses the national law making and law enforcement for the human rights-based approach.

Key words: punishment, imprisonment, Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms, European Court of Human Rights.

Позбавлення волі на певний строк – одне з найуживаніших покарань в Україні, воно достатньо широко застосовується в європейських країнах, визнається міжнародними актами як допустиме чи доцільне за певних умов. Довічне позбавлення волі як найсу-

воріше покарання застосовується вкрай рідко, передбачає дотримання певного обсягу вимог, установлених на рівні національного законодавства, для його призначення.

Проте рішення українських судів про призначення позбавлення волі на певний строк і довічного позбавлення (далі – позбавлення волі) часто стають предметом розгляду Європейського суду з прав людини (далі – Суд), що потребує аналізу сфери застосування відповідного покарання в аспекті змісту й значення норм європейського права і їх тлумачення.

Окремі аспекти цієї проблематики вивчали В. Буткевич, Н. Васюк, Т. Дудаш, К. Задоя, О. Кучів, Є. Львова, О. Соболев, О. Сорока, П. Рабінович, М. Рожкова, Т. Фулей, С. Хилюк, А. Червяцова й інші фахівці. Їх висновки є підґрунтям для дослідження того, яким є розуміння позбавлення волі та умови його допустимості з позицій Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенція) і практики її застосування, а також те, яким є співвідношення такого розуміння з нормативним і науково-теоретичним визначенням позбавлення волі в Україні, що й ставиться за мету роботи.

Вплив Конвенції на національне кримінальне право загалом та інститут позбавлення волі можна визначити так.

По-перше, Конвенція та Протоколи до неї через механізм обов'язкового міжнародно-правового договору запровадили систему наднаціонального контролю за дотриманням прав людини [1, с. 118]. Вона вплинула на розвиток різноманітних правових інститутів, пов'язаних із правами людини, зокрема покарання та правового статусу осіб, які його відбувають. У зв'язку із цим трансформуються уявлення про зміст і строки покарання, розуміння цілей покарання, засобів їх досягнення тощо. Насамперед це стосується тих покарань, що пов'язані зі впливом на свободу, зокрема позбавлення волі.

Таким чином, розвиток інституту позбавлення волі в сучасних умовах відбувається одночасно з розвитком прав і свобод людини й громадянина, а також у контексті становлення «глобального конституціоналізму» як доктрини, що тяжіє до застосування конституційних принципів у міжнародно-правовій сфері з метою встановлення нового уніфікованого механізму глобального управління [2, с. 81].

По-друге, Україна, ратифікувавши Конвенцію, не просто надала їй пряму дію на своїй території, але й визнала тим самим без спеціальної угоди юрисдикцію Суду, надала пряму дію в українському кримінальному праві рішенням Суду, які виступають офіційним тлумаченням Конвенції [3]. Рішення Європейського суду з прав людини мають матеріально-правове значення в застосуванні Кримінального кодексу України, оскільки розкривають ознаки інститутів Загальної й Особливої частин українського кримінального права [3]. При цьому обов'язковим для українського правозастосувача в застосуванні кримінально-правових норм є не тільки власне підсумкове рішення Суду з тлумачення конвенційних положень, але й правова позиція Суду, покладена в основу такого рішення [3; 4, с. 58].

Правові позиції Суду формуються в процесі тлумачення (конкретизації) норм Конвенції, виступають орієнтиром для вирішення справ у подібних ситуаціях, мають додаткове значення в процесі застосування норм кримінального законодавства, узгоджують норми національного кримінального права з вимогами Конвенції [5, с. 271].

Таким чином, рішення Суду, в яких формулюється певне розуміння кримінально-правової норми, будучи юридично обов'язковими, є джерелом українського кримінального права [3]. Такому логічному висновку відповідають і законодавчі положення: «Суди застосовують у розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права» (ст. 17 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини») [6]. У цілому практика Суду має особливості, що поєднуються з елементами судового прецеденту й прецеденту тлумачення [5, с. 271].

Системно аналізуючи позбавлення волі як покарання в розумінні Конвенції та практики Суду, слід зауважити, що поняття «покарання» в рамках Конвенції має автономне значення. Його зміст найбільш повно розкритий у практиці із застосування ст. 7 Конвенції. У рішенні у справі *Welch v UK* сформульовані критерії, з урахуванням яких Суд на власний розсуд визначає, які заходи впливу на особу є покаранням; у розумінні Конвенції до них належать такі: чи відповідний захід застосовується за вчинення кримінального правопорушення; природа та цілі застосування відповідного заходу; оцінка відповідного заходу національним законодавством; процедура призначення відповідного заходу впливу; суворість [7, с. 113].

Щодо останнього критерію, то, як зазначає Суд, суворість покарання сама по собі не є вирішальною. Характер і ступінь суворості покарання визначається з урахуванням максимально можливого покарання, передбаченого законом (*Ezeh and Connors v. UK*). Позбавлення волі Суд зазвичай відносить до сфери кримінального права з огляду на важливість фізичної недоторканості та свободи особи. Більше того, навіть позбавлення особи можливості дострокового звільнення з місць позбавлення волі як наслідок учиненого нею кримінального правопорушення оцінюється Судом як покарання [7, с. 113].

У результаті застосування вказаних критеріїв Суд тлумачить поняття «покарання» ширше, ніж окремі держави – члени Ради Європи. Зокрема, у низці рішень у справах проти Німеччини було визнане покаранням превентивне ув'язнення; окремі дисциплінарні стягнення за порушення режиму в місцях позбавлення волі, адміністративні стягнення у вигляді адміністративного арешту, позбавлення права керувати транспортним засобом, штрафів [7, с. 115].

Відносно покарання у вигляді позбавлення волі також спостерігаються термінологічні особливості в тексті Конвенції та практиці її застосування. По-перше, в офіційному перекладі тексту Конвенції використовується термін «позбавлення свободи» (ст. 4) [8]. Разом із тим, установлюючи заборону «нікого не може бути позбавлено свободи», ст. 5 Конвенції виключає із цієї заборони «ув'язнення», «арешт» і «затримання» (за визначених умов і з визначеними цілями) [8]. Таким чином, позбавленням свободи охоплюються різні за своєю правовою природою заходи впливу (кримінально-правові, кримінально-процесуальні, адміністративно-процесуальні).

До речі, такий підхід спостерігається й у теорії національного кримінального права. У різні часи окремі вчені до позбавлення волі відносили адміністративний арешт, узяття під варту, обмеження волі, арешт у дисциплінарному порядку, покарання у вигляді арешту, примусове лікування [9, с. 169; 10, с. 67; 11, с. 542].

Аналізуючи згадані в Конвенції суміжні примусові заходи, пов'язані з ізоляцією й обмеженням правового статусу особи («ув'язнення», «арешт» і «затримання»), можна констатувати таке:

– «ув'язнення» в контексті українського законодавства можна вважати власне позбавленням волі – на певний строк або довічним (Конвенція, як і законодавство більшості європейських держав, не виділяє їх як окремі покарання, але на практиці Суд різницю між ними враховує), тобто покаранням, заходом кримінально-правового характеру (ст. ст. 63–64 Кримінального кодексу України (далі – КК)) [12];

– «арешт» і «затримання» є заходами кримінально-процесуального характеру (кореспондуються із заходами, визначеними у ст. ст. 183, 207 Кримінально-процесуального кодексу України) [13].

Отже, відмінним для цих заходів є правове регулювання їх призначення та виконання; підстави застосування; суб'єкти, які наділені правом їх застосування, і форми правозастосовних актів, які видаються ними; види установ, у яких згідно із законом утримуються особи; правові наслідки (зокрема, судимість за покарання).

Аналіз норм Конвенції засвідчує, що позбавлення волі як покарання може вважатися допустимим і таким, що не суперечить стандартам Конвенції, якщо:

1) це покарання є «законним ув'язненням особи після засудження її компетентним судом» (ст. 5);

2) дотримано такий принцип: «Не може бути призначене суворіше покарання, ніж те, що підлягало застосуванню на час учинення кримінального правопорушення» (ст. 7);

3) не порушено таку заборону: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню» (ст. 3);

4) під час застосування цього покарання не порушуються інші права та свободи, захищені Конвенцією [8].

Ст. 5 Конвенції через вимогу законності ув'язнення надає гарантії права на свободу й особисту недоторканність, що виявляється ключовим елементом захисту прав особи, яка засуджена до позбавлення волі. Це не є випадковим, адже позбавлення волі як покарання має своїм об'єктом (тим, на що спрямований вплив цього покарання) саме свободу особи як можливість вибору своєї поведінки, її підстав, можливість діяти на свій розсуд [14, с. 90]. У ході застосування позбавлення волі впливу зазнає насамперед фізична, особиста свобода, а також соціологічний, психологічний (соціально-психологічний та індивідуально-психологічний), політичний компоненти свободи.

Як зазначив Суд у рішенні у справі *De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium*, право на свободу й особисту недоторканність є найважливішим у «демократичному суспільстві» у розумінні Конвенції. Особиста свобода є фундаментальною умовою, якою кожен повинен користуватися, водночас позбавлення її дуже ймовірно матиме прямий і негативний вплив на користування багатьма іншими правами. Звідси випливають основні принципи, які Суд застосовує під час розгляду справ за ст. 5 Конвенції, насамперед принцип презумпції свободи. Особа не може бути позбавлена свободи, крім випадків, установлених у п. 1 ст. 5 Конвенції, і, як неодноразово зазначав Суд, цей перелік винятків є вичерпним, до того ж лише вузьке тлумачення цих винятків відповідає цілям цього положення (гарантувати, що нікого не буде свавільно позбавлено свободи). Таким чином, позбавлення свободи з підстав, які не охоплюються п. 1 ст. 5, призводить до порушення цієї статті Конвенції [15, с. 108].

Крім того, Суд нагадує, що коли йдеться про позбавлення свободи, надзвичайно важливою умовою є забезпечення загального принципу юридичної визначеності. Отже, неодмінна вимога полягає в тому, щоб умови, за яких здійснюється позбавлення свободи, були чітко сформульовані в національному законі та щоб застосування самого цього закону було передбачуваним тією мірою, щоб він відповідав стандарту законності, установленому Конвенцією, – стандарту, що вимагає, щоб усі закони були сформульовані з достатньою чіткістю, що дозволяє громадянину (за потреби звернутися за одержанням відповідної консультації) передбачити достатньою за цими обставинами мірою наслідки, до яких може призвести така дія (*Baranowski v. Poland*). Суд також зазначає, що органи державної влади повинні дотримуватися вимог щодо позбавлення свободи, установлених національним законодавством (рішення у справах *Van der Leer v. the Netherlands*, *Wassink v. the Netherlands*, *Erkalo v. the Netherlands*) [15, с. 115–116].

Щодо дотримання вимог ст. 3 Конвенції, на думку С. Хилюк, сучасне кримінальне законодавство держав – членів Ради Європи практично не передбачає видів покарань, які за своєю матеріально-правовою природою є такими, що суперечать ст. 3 Конвенції. Проте окремі види покарань, застосування яких цілком узгоджується зі стандартами Конвенції, наприклад позбавлення волі, з огляду на умови їх відбування, нерідко оцінюються Судом як такі, що принижують людську гідність або є нелюдськими. Це повною мірою стосується й України [7, с. 116].

Відсутність мети принизити чи образити потерпілого застосуванням до нього певного виду покарання не свідчить про відсутність порушення, передбаченого ст. 3 Конвенції (*Mouisel v. France*) [7, с. 117].

Неодноразово у зверненнях до Суду ставилося питання про визнання окремих видів покарань нелюдськими. Найчастіше це стосується позбавлення волі на невизначений строк. Так, Суд не визнав нелюдським призначення двом 11-річним хлопцям покарання у вигляді позбавлення волі на невизначений строк за умисне вбивство з особливою жор-

стокістю 2-річної дитини. Заявники ставили питання про відповідність стандартам ст. 3 Конвенції, по-перше, притягнення до кримінальної відповідальності дітей, які вчинили злочин у віці 10 років, а по-друге, чи є ув'язнення на милість її Величності пропорційним. У цій справі Суд не знайшов порушення ст. 3 Конвенції. Суд констатував, що немає загальноприйнятого стандарту щодо віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність у країнах – членах Ради Європи. В Англії й Уельсі децю нижча вікова межа, ніж в інших європейських країнах, але це не порушує ст. 3 Конвенції. Щодо пропорційності покарання, то Суд зазначив, що Конвенція зобов'язує держави вживати заходів для захисту суспільства від насильницьких злочинів і не забороняє призначати неповнолітнім за вчинення тяжких злочинів позбавлення волі на невизначений строк [7, с. 117].

Проте підходи Суду до оцінки позбавлення волі на невизначений строк, зокрема довічно, поступово змінюються, що є звичним для практики цієї міжнародної інстанції. Спершу Суд стояв на позиції, що Конвенція не визнає як таке право ставити під сумнів тривалість строку покарання, законно призначеного компетентним судом (*X v. UK* від 30.09.1974); сам по собі факт, що те саме правопорушення карається в одній державі суворіше, ніж в іншій, не є підставою для висновку, що має місце нелюдське покарання чи таке, що принижує гідність. Проте в останні роки зміна європейської каральної політики відобразилася й у практиці Суду, зокрема, у тому, що тяжкість учиненого злочину не повинна бути основним визначальним фактором щодо покарання, а щодо ув'язнення та його строків акценти треба змістити в бік досягнення ресоціалізації [7, с. 118]. Сьогодні Суд стоїть на тій позиції, що незалежно від того, що вчинили злочинці, визнання їх людської гідності передбачає надання їм можливості ресоціалізувати себе за час відбування покарання з перспективою колись стати відповідальним членом вільного суспільства [7, с. 118].

Таким чином, застосування Конвенції зачіпає питання тривалості позбавлення волі. Воно є одним із найважливіших під час розгляду змісту цього покарання, адже строк позбавлення волі надає йому об'єктивованості в часі та відображає міру осуду діяння й особи. Строк має каральний ефект (за весь цей час особа зазнає обмежень і позбавлень), а також виховний ефект (за цей час повинні сформуватися позитивні соціальні настанови, реалізуватися цілі виправлення й запобігання). Тож на досягнення цілей позбавлення волі впливають не лише ізоляція й режим, а й строк їх дії для особи.

У контексті застосування КК України при призначенні позбавлення волі на певний строк його тривалість має бути точно вказана у вироку суду відповідно до санкції КК України, а також до положень його Загальної частини (п. 1 ч. 1 ст. 65) [12]. Призначення довічного позбавлення волі за КК України також має свій ступінь визначеності й дає можливість передбачити строк реального відбування цього покарання, заміну його на позбавлення волі на певний строк (у порядку помилування, ч. 2 ст. 87) і дострокового звільнення від його відбування [12].

Висвітлюючи питання про види поведження, забороненого ст. 3 Конвенції, Т. Фулей звертає увагу на те, що відповідно до прецедентної практики Суду погане поведження має досягати певного мінімального рівня жорстокості, щоб підпадати під дію цієї статті Конвенції. Оцінка мінімального рівня жорстокості є відносною, вона залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість поведження, його фізичний і психологічний вплив, а в деяких випадках – стать, вік і стан здоров'я потерпілого (*Ireland v. the United Kingdom*) [15, с. 99].

Також Т. Фулей робить спробу конкретизувати й систематизувати види поведження, заборонені Конвенцією. За ст. 3 Конвенції такими видами є катування (поводження найвищого рівня жорстокості), нелюдське чи таке, що принижує гідність. Формами забороненого поведження є фізичне насильство – «палестинське підвішування» (*Aksoy v. Turkey*), побиття (*Tomasi v. France*), тягання за волосся (*Selmouni c. France*), обливання гарячою й холодною водою (*Akkoç v. Turkey*); психічні страждання – «п'ять методів» (*Ireland v. the United Kingdom*), погрози, якщо вони достатньо реальні та безпосередні [15, с. 99].

В. Буткевич серед прикладів порушень зобов'язань держави в контексті ст. 3 Конвенції наводить згвалтування, каліцтво, переломи, насильницьке годування без по-

треби, одягання мішка на голову, позбавлення сну, ненадання медичної допомоги, що призвело до тяжких наслідків, незвільнення ув'язненого через халатне ставлення до обов'язків, коли термін ув'язнення закінчився, тощо [16, с. 850].

На думку Т. Фулей, розрізнення понять «катування» та «нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження» в Конвенції свідчить про намір надати особливої ганебності умисному нелюдському поводженню, яке спричиняє дуже тяжкі й жорстокі страждання. На додачу до жорстокості поводження ознакою катування є також наявність мети такого поводження, як це визнано в Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання, ст. 1 якої визначає катування як навмисне завдання сильного болю чи страждання з метою отримання відомостей, покарання чи залякування [15, с. 96]. Наприклад, Суд уже визнавав, що застосування до людини електроструму є особливо серйозною формою поганого поводження, яке може викликати сильний біль і жорстокі страждання, а отже, має вважатися катуванням, навіть якщо воно не призводить до будь-яких тривалих розладів здоров'я (рішення у справах *Polonskiy v. Russia*, *Buzilov v. Moldova*) [15, с. 98].

Питання про визнання поводження з особою як жорстокого, нелюдського чи як катування зачіпає науково-практичну проблему визнання чи заперечення допустимості страждань засудженого.

Хоча за сучасними стандартами покарання не може переслідувати мети завдання страждань, позбавлення волі за своєю сутністю (нею є обмеження та позбавлення матеріального, фізичного та морального характеру, а також осуд) об'єктивно здатні завдавати засудженому якщо не страждань, то принаймні відчутних незручностей. На думку Н. Крісті, передбачається, що ті, кого карають, страждають; якби вони не страждали, а отримували задоволення від покарання, слід було би змінити метод [17, с.19]. Із позицій психологічного підходу характер людини може реально змінитися, коли вона страждає, розуміє причину цього, бачить можливість подолати свій дискомфорт, розуміє, що для цього необхідно засвоїти деякі норми поведінки, а нинішню життєву практику – істотно змінити [18, с. 136].

Наявність міжнародних і національних норм про неприпустимість жорстокого, нелюдського покарання зайвий раз підтверджує наявність страждань. Ні законодавець, ні правозастосувач сьогодні не прагнуть спеціально спричинити засудженому страждання, хоча й приймають такі наслідки позбавлення волі, примиряються з ними, оскільки правообмеження відносно особи є законними та спрямовані на досягнення цілей, поставлених перед покаранням [14, с. 112].

С. Хилюк акцентує, що в рішенні у справі *Souring v. UK* Суд називав із-поміж інших факторів, які можуть бути підставою для розгляду питання про відповідність покарання ст. 3 Конвенції, невідповідність (непропорційність) покарання тяжкості злочину. У подальшій своїй практиці Суд неодноразово покликався на принцип пропорційності, коли призначене особі покарання вважалось непропорційним втручанням держави в права людини [7, с. 119].

Прикладом застосування Судом принципу пропорційності є вирішення справи *Karpyuk and Others v. Ukraine*. У цій справі заявникові, якого було визнано винним лише в організації масових заворушень, а не в активній участі у них, тим не менше, спочатку було призначено покарання у вигляді п'яти років позбавлення волі – найсуворіше покарання з усіх заявників, включаючи тих, кого було визнано винним у вчиненні актів насильства. Навіть коли це покарання згодом було зменшене до трьох років, воно все одно залишалося найтривалішим покаранням з усіх, призначених заявникам. Суд зазначив про особливу ретельність у розгляді справ, у яких покарання за ненасильницьку поведінку, призначені національними органами влади, включають строк позбавлення волі (*Taranenko v. Russia*). Суд дійшов висновку, що хоча санкція за дії заявників щодо організації масових безпорядків і підбурювання до насильства під час мітингу могла бути зумовлена вимогами громадської безпеки, тривалі строки позбавлення волі, призначені їм у якості покарання, не були пропорційні легітимній цілі, яка переслідувалася [19, с. 23–24].

Таке розуміння пропорційності покарання неоднозначно співвідноситься із засадами призначення покарання за КК України, адже організація злочину завжди вважалася більш суспільно небезпечною, ніж діяльність виконавця.

Таким чином, за умов, коли прецедент і практика Суду не є системною й однорідною, Суд у своїх рішеннях зачіпає питання, які пов'язані з найважливішими аспектами розуміння позбавлення волі як системного правового явища (сутність позбавлення волі, його об'єкт і зміст (конкретні правообмеження і строк), досягнення його цілей, а також питання, пов'язані з призначенням цього покарання).

Підсумовуючи дослідження розуміння позбавлення волі та його допустимості з позицій Конвенції й практики її застосування, а також співвідношення такого розуміння з нормативним і науково-теоретичним визначенням позбавлення волі в Україні, слід відзначити таке:

- аспекти застосування позбавлення волі як покарання, зазначені в Конвенції, охоплюються нормами кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права та законодавства;

- найменування покарання «позбавлення свободи», що згадується у ст. 4 Конвенції, більшою мірою відповідає змісту й об'єкту цього покарання, ніж найменування «позбавлення волі» в КК України. Щодо найменування «ув'язнення», то воно є спорідненим із «в'язати», «в'язи» (шия), «в'язила» (застаріла назва кайданів) [20, с. 433], тож етимологічно має неоднозначний зміст;

- нормативне вираження позбавлення волі за КК України відповідає конвенційному розумінню й автономній концепції покарання. Умови його допустимості за Конвенцією (законність, виключення катування, жорстокого поводження тощо) узгоджується з нормами законодавства України;

- строки позбавлення волі, передбачені в санкціях статей Особливої частини КК України, а також строки, визначені у вироках з урахуванням загальних засад і спеціальних правил призначення покарання, не завжди оцінюються Судом як пропорційні, що ставить під сумнів доцільність покарання;

- практика Суду із застосування й тлумачення конвенційних норм змушує переглядати усталені національні підходи до нормативного й науково-теоретичного визначення позбавлення волі та національної судової практики його призначення, урахувати «підхід, заснований на правах людини», у різних аспектах застосування цього покарання й розширювати межі правових уявлень про нього в сучасних умовах розвитку суспільства.

Список використаних джерел:

1. Васюк Н., Рожкова М. Конвенція про захист прав людини й основних свобод як обов'язковий міжнародний договір про систему наднаціонального контролю за дотриманням прав людини. Інвестиції: практика та досвід. 2013. № 13. С. 117–119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2013_13_30.
2. Львова Є. Розвиток правових механізмів забезпечення і захисту прав та свобод людини і громадянина в екстремальних умовах глобалізації. Вісник Центральної виборчої комісії. 2016. № 1 (33). С. 77–82. URL: http://www.cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2016_1/visnyk_1_2016_st_16.pdf.
3. Кузембаєв О. Рішення Європейського суду з прав людини як джерела кримінального права. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/3118>.
4. Соболев О. Рішення Європейського суду з прав людини як джерела кримінального права України. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2018. Випуск 2. Том 2. С. 57–59.
5. Сорока О. Деякі питання застосування практики ЄСПЛ (кримінально-правовий аспект). Право і суспільство. 2014. № 1–2. С. 267–272. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2014_1.2_65.

6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
7. Хилюк С. «Злочин і кара» у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Часопис Академії адвокатури України. 2015. № 4(29). Том 8. С. 108–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2015_8_4_11.
8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. Офіційний переклад. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
9. Кримінально-виконавче право України (Заг. та Особл. частини): навч. посіб. Заг. ред. О. Джужи. К., 2002. 298 с.
10. Курс советского уголовного права. Часть общая: в 6 т. Ред. коллегия: А. Пионтковский и др. М., 1970. Т. 3. Наказание. 350 с.
11. Энциклопедия уголовного права. Отв. ред. В. Малинин. СПб.: Издание профессора Малинина, 2005–2008. Т. 8. Уголовная ответственность и наказание. 2007. 798 с.
12. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main>.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
14. Сторчак Н. Загальні засади та принципи призначення покарання при застосуванні позбавлення волі на певний строк: монографія. Миколаїв, 2014. 228 с.
15. Фулей Т. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/232716?download=true>.
16. Буткевич В. Особливості з'ясування правового змісту ст. 3 ЄСПЛ та застосування основних стандартів. Європейський суд з прав людини. Судова практика. С. 791–895. URL: http://aau.edu.ua/static/pdf/hr_vbutkevych_art3.pdf.
17. Кристи Н. Пределы наказания; пер. с англ. В. Когана. М.: 1985. 176 с.
18. Гаращук М. Психологічні аспекти адекватності покарання у виді позбавлення волі соціально-правовій природі злочину. Підприємництво, господарство і право. 2007. № 5. С. 134–136.
19. Інформаційно-методичний збірник рішень Європейського суду з прав людини, щодо яких до Національної школи суддів України надходили звернення Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2015–2016 роках; укл.: Т. Фулей, О. Кучів. 2016. 43 с. URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/14867275671486653361.pdf>.
20. Етимологічний словник української мови: в 7 т. Т. 1: А–Г; уклад.: Р. Болдирев, В. Коломієць, А. Крищенко та ін. К.: 1982. 631 с.